

Evrensel Değerler Bağlamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri

HÜSEYİN KASIM KOCA

Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye

Ministry of National Education, Türkiye

huseyinkoca@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6732-7871>

Öz

Çalışmada örgün eğitim içerisinde ilkokul 4. sınıftan ortaöğretim 12. sınıfa kadar okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programları ve ders kitaplarının evrensel değerler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda UNESCO'nun "Yaşayan Evrensel Değerler" olarak belirlediği değerler arasından eğitimi doğrudan ilgilendirdiği düşünülen yedi değer belirlenmiştir. Barış, sevgi- saygı, hoşgörü, iş birliği, özgürlük, sorumluluk ve dürüstlük olarak belirlenen bu değerler dört alan uzmanının görüşü alınarak tespit edilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri arasında sayılan "doküman analizi" yönteminin kullanıldığı çalışmada belirlenen amaca yönelik olarak alanyazında bulunan kitaplar, makaleler, tezler, sempozyum bildirileri ve resmi mevzuat toplanmış; sistematik olarak incelenerek içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Öğretim programları ve ders kitaplarının özgürlük, sorumluluk ve dürüstlük değeri yönleriyle yeterli görüldüğü çalışmada bu derslerin barış, sevgi- saygı, hoşgörü ve iş birliği değeri yönleriyle de önemli eksikliklerinin bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri, Öğretim Programı, Ders Kitabı, Evrensel Değerler.

Religious Culture and Moral Knowledge Courses in the Context of Universal Values

Abstract

The research, it was aimed to examine the Religious Culture and Moral Knowledge curriculum and textbooks taught from the 4th grade of primary school to the last year of high school in terms of universal values. In this direction, seven values related to education were determined among the values determined as "Living Universal Values" by UNESCO. These values, which were determined as peace, love-respect, tolerance, cooperation, freedom, responsibility and honesty, were determined by taking the opinions of four field experts. Books, articles, thesis, symposium papers and official legislation were collected in line with the purpose determined in the study, in which the "document review" method, one of the qualitative research methods, was used; It has been systematically examined and evaluated by content analysis method. As a result of the research, it has been determined that the curriculum and textbooks are sufficient in terms of freedom, responsibility and honesty, and that these courses have important deficiencies in terms of peace, love-respect, tolerance and cooperation.

Keywords: Religious Education, Religious Culture and Moral Knowledge Courses, Curriculum, Textbook, Universal Values.

Giriş

Birlikte yaşamaya ihtiyaç duyan insanın; içerisinde yaşadığı toplumu tanınması, bu yapıya uyum sağlaması ve hatta toplumsal yaşama katkı vermesi sürdürülebilir bir sosyal hayatın oluşması bakımından oldukça önemlidir. Bu devamlılığı sağlamanın ise eğitimle mümkün olduğu ifade edilebilir. Toplumsal yapıyı oluşturarak bir arada tutan, insan davranışlarına ölçütler koyan¹ ve toplum bireylerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli olduğu kabul edilen ortak düşünce, amaç ve inançların toplamı olarak görülen değerlerin² yetişen nesillere aktarımı, eğitimin önemli bir fonksiyonudur. Eğitim sayesinde birey, sosyal yaşamını uyum içerisinde sürdürebilmesi için gerekli olan değer kazanımını elde edebilir. İnsanın dış dünyaya yönelik idrak, duygu ve bilgilerini kapsayan değerlerin³ kazanımında ise başta aile olmak üzere sosyal çevrenin sorumluluğu bulunmaktadır. Bununla birlikte değer öğretiminin sistemli ve nitelikli olarak gerçekleştiği yerlerin başında ise eğitim kurumları gelmektedir.⁴ Barış, güven, bilimsellik, saygı, dürüstlük, hoşgörü, özgürlük, sevgi, sorumluluk, dayanışma ve yardımseverlik gibi değerlerin bir program dahilinde bireylere kazandırılmasının amaçlandığı eğitim kurumları, aynı zamanda bireyin bu değerlere uygun olarak bilgi, duygu ve davranış kazandığı birer merkez olarak görülebilir. Bu kazanımlar sayesinde birey birlikte yaşayabilme bilincine erişecek ve toplumsal bütünleşme gerçekleşecektir

Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte etnik, kültürel, dinî ve ideolojik farklılaşma ve çatışmalar her geçen gün daha görünür hale gelmektedir.⁵ Bu ise toplumlar için yeni normlar oluşturmaktadır.⁶ Değerlerin, geleneklerin ve inançların ahlaki ve ruhsal tükenme nedeniyle düşüşte olduğu toplum durumu olarak kendisini gösteren yozlaşma, artık

¹ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Araştırmalar* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995), 83.

² Hatice Fırat ve -Ahmet Mocan, "Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâyelerde Yer Alan Değerler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* sy. 183 (Nisan 2014): 25.

³ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar, Ahlâk Psikolojisi, Ahlâki Değerler ve Ahlâki Gelişme* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998), 28.

⁴ İlke Evin ve Osman Kafadar, "İlköğretim Sosyal Bilgiler Programının ve Ders Kitaplarının Ulusal ve Evrensel Değerler Yönünden İçerik Çözümlemesi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi 2*, sy. 3 (Eylül 2004): 294.

⁵ Sjöborg Anders ve Georg Ziebertz Hans, *Religion, Education and Human Rights Theoretical and Empirical Perspectives* (Cham/ Switzerland: Springer, 2017), 1.

⁶ İshak Kozikoğlu ve Süheyla Yıldırımoğlu, "Öğretmenlerin Çokkültürlü Eğitime Yönelik Tutumları ile Kapsayıcı Eğitimde Sınıf İçi Uygulamaları Arasındaki İlişki", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51 (Haziran 2021), 227.

birçok toplumu tehdit eder hale gelmiştir.⁷ Bu olumsuz durumun ortaya çıkışında insani gelişim, etnik yapı, demokrasi ve dini farklılık gibi değişkenlerin etkili olduğu söylenebilir.⁸ Yaşanan bu yozlaşma durumu bireyleri olumsuz yönde etkilemekte, özellikle yetişen nesiller üzerinde telafisi zor etkiler bırakmaktadır. Değer kazanımı yönüyle bireysel nitelikli sorunlar toplumları ve hatta küresel ölçekte tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyebilecek sorunlara yol açabilmektedir.⁹

Yaşanan problemlerin tespit edilerek çözümlere kavuşturulması, toplumların hem bu günlerini hem de geleceklerini belirleyecek çalışmalar olarak görülmelidir. Bu noktada eğitimle insana kazandırılacak değerler, yaşanan bu olumsuzlukları tamamen ortadan kaldırmaya dahi sorunların çözümüne önemli katkılar verebilir

Farklı din, dil, etnik, inanç ve kültüre mensup insanların bir arada bulunduğu toplumlarda sosyal uyum, barış ve uzlaşma kültürünün geliştirilerek ortak bir zeminde buluşulması eğitimin formal işlevinin bir gereğidir.¹⁰ Bunun için ise herkesçe kabul edilip benimsenen ve ortak akla dayanan değerlerin merkeze alındığı bir eğitim anlayışının benimsenmesi sürece katkı sağlayabilir. Evrensel değerler olarak da nitelenebilecek olan bu değerler sayesinde farklılıklara karşı duyarlı, birlikte yaşayabilme bilincine sahip, insana ve çevreye değer veren bireylerin yetiştirilebilmesi mümkün olacaktır.¹¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinde eğitimin niteliği ile ilgili olarak "Eğitim, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu yerleştirmelidir" denilmektedir. Benzer şekilde Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin 14. maddesinde de devletlerin çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına saygı göstermesi gerektiği ve bu anlayışla eğitim faaliyetlerinin planlanması gerektiğine değinilmiştir. Belirtilen ifadelerden anlaşılacağı üzere uluslararası sözleşmeler, evrensel değerlerin merkeze alındığı bir eğitim anlayışını temel hak olarak görmekte

⁷ Umut Dağ, "Michael J. Sandel'in Piyasa Ahlakı Eleştirisi: Yozlaşan Toplum ve Tehdit Altındaki Demokrasi", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 1/18, (Aralık 2022), 105.

⁸ Taner Güney, "Yozlaşmanın Sosyal ve Kültürel Etkileri: Bir Literatür İncelemesi". *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (Ocak 2016),16.

⁹ Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Dem, 2006), 7-8.

¹⁰ Muhammet Şevki Aydın ve Cemil Osmanoglu, "Kültürlerarası Din Eğitimi", içinde *Din Eğitimi ed. Recai Doğan - Remziye Ege* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 233.

¹¹ Mehmet Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 27.

ve bu doğrultuda çalışmaların yapılmasını eğitim sistemini oluşturan mekanizmalardan talep etmektedir.

Ülkemiz eğitim sistemi içerisinde öğrencilerin değer kazanımının amaçlandığı birçok ders bulunmaktadır. Bu derslerden birisi de ilkokul 4. sınıftan ortaöğretim son sınıfa kadar okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleridir. Ülkemizin sosyal ve kültürel şartları gereği uygulamaya konan ve anayasal bir zorunluluk olarak okutulan DKAB dersleri, eğitim öğretim faaliyetleri içerisinde özel bir konuma sahiptir.¹² Bu derslerin içeriği ve zorunluluğu başta insan hakları ve özgürlükler olmak üzere evrensel değerler bağlamında zaman zaman tartışmalara konu olmaktadır. Çoğu zaman bilimsellikten uzak, ideolojik ve politik bir yaklaşımla ele alınana bu tartışmalar meselelere kalıcı ve nitelikli çözümlerin üretilmesi yönüyle bir problem oluşturmaktadır.¹³ Evrensel değerler kazandırması açısından DKAB dersi öğretim programları ve ders içeriklerinin gözden geçirilmesi tartışmaların yapıcı bir zemine oturmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu değerlendirmelerin ülkemiz insanına barış, güven, saygı, hoşgörü ve dayanışma gibi evrensel değerler kazandırılmasına katkı sunması öngörülmektedir.

Bireysel, toplumsal ve evrensel bir değer olan dinin, nasıl ve hangi model esas alınarak öğretileceği, üzerinde mutabakatın oluşmadığı bir konu olarak belirtilebilir. Bu sebeple birçok eğitimcinin yeni yöntem ve yaklaşım arayışı içerisinde olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber son dönemlerde din öğretiminde doktriner ve konu merkezli yaklaşımın yerini çok kültürlü ve öğrenci merkezli din öğretimine terk ettiği de bir gerçektir. Yeni anlayışın dayandığı temel yaklaşımlardan birisi de insan ilişkilerini geliştirme, toplumsal bütünlüğe katkı verme ve farklı dini anlayışlara karşı hoşgörüyle yaklaşmadır.¹⁴ Bütün bunlarla birlikte toplumsal ve kültürel değişim de dikkate alındığında ülkemizin tarihi ve kültürel birikiminden istifade edilerek din öğretiminin felsefesi, hedefleri ve toplumsal temelleri bakımından yeniden gözden geçirilmesi¹⁵ ve evrensel değerler ışığında bazı

¹² Emine Keskiner, "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 38 (Mart 2014): 17.

¹³ Mahmut Zengin, "Yapılandırıcı Yaklaşım ve Din Öğretimi", içinde *Din Eğitiminde Çağdaş Konular ed. Mustafa Köylü* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 104.

¹⁴ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar", *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Sorunları Sempozyumu ed. Suat Cebeci* (Adapazarı: Değişim Yayınları, 2002), 26-27.

¹⁵ Sönmez Kutlu, "Din öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu* (Ankara: Meb Yayınları, 2003), 302.

düzenlemelerin yapılması bir tavsiyeden öte ihtiyaçtır.¹⁶ Bu bakımdan DKAB öğretim programlarının evrensel değerler bağlamında gerekli oldukça güncellenmesinin önemlidir.¹⁷ Öğretim programının evrensel değerlerle ilişkili olması, ders kitaplarının ve ders içi etkinliklerinin de evrensel değerlerle ilişkili olmasına ve böylece öğrencilerin tutum ve davranışlarının da evrensel değerlere göre şekillenmesine katkı verecektir.¹⁸ Evrensel değerler kazandırması yönüyle DKAB öğretim programı ve buna bağlı olarak hazırlanan ders kitapları nasıl bir görünüm arz etmektedir sorusuna yanıt aranmıştır.

Konuyla ilgili alanyazında evrensel değerler bağlamında DKAB derslerinin ele alındığı müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öte yandan örgün eğitim içerisindeki birçok dersin evrensel değerler açısından incelendiği çalışmalar görülmektedir.¹⁹ DKAB derslerinin ahlak ve değerler açısından incelendiği çalışmaların bulunmasıyla birlikte evrensel değerler bağlamında incelendiği bir çalışmanın bulunmaması eksiklik olarak ifade edilebilir. Çalışmanın hem bu eksikliğin giderilmesine hem de DKAB derslerinin niteliğinin artırılmasına vereceği katkı yönüyle önemli olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte genelde din eğitiminin özelde ise DKAB derslerinin değerler açısından incelendiği bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birisi Keskiner tarafından yazılan “*Bir İnsan Hakları*

¹⁶ Bu konuda bk., Hasan and Eylem Zengin v. Turkey Davası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) K. 1448/04 (9 Ekim 2007); Hüseyin El ve Nazlı Şirin El Davası, Anayasa Mahkemesi (AYM) K. 2014/15345 (7 Temmuz 2022).

¹⁷ Bu doğrultuda Millî Eğitim Bakanlığı Programlar ve Öğretim Materyalleri Daire Başkanlığı tarafından farklı ülkelerin son yıllarda benzer gerekçelerle yenilenip güncellenen öğretim programları incelenmiş, yurt içi ve dışında öğretim programları üzerine yapılan akademik çalışmalar taranmış, kalkınma planları, şûra kararları, siyasi partilerin programları, sivil toplum kuruluşları ve sivil araştırma kurumları tarafından hazırlanan raporlar ve dokümanlar analiz edilmiş ve anketler aracılığıyla öğretmen ve yöneticilerin programlara yönelik görüşleri toplanarak 2018 yılında uygulamaya konulan öğretim programı hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bak. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), 7.

¹⁸ Anıl Esemem, “2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarında Evrensel Değerler”, *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi* 4, sy. 2 (27 Ekim 2020): 91.

¹⁹ Bu konuda bk., İlke Evin - Osman Kafadar, “İlköğretim Sosyal Bilgiler Programının ve Ders Kitaplarının Ulusal ve Evrensel Değerler Yönünden İçerik Çözümlemesi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/3 (01 Eylül 2004) ; Anıl Esemem, “2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarında Evrensel Değerler”, *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi* 4/2 (27 Ekim 2020); Halil Taş, “İlkokul 4.sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının Evrensel Değerler Açısından İncelenmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 62 (30 Nisan 2022); Tekin Çelikkaya - Oman Seyhan, “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Evrensel Değerlere İlişkin Metafor Algıları”, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2017); Dilek Güzel Candan - Gürkan Ergen, “3. Sınıf Hayat Bilgisi Ders Kitaplarının Temel Evrensel Değerleri İçermesi Bakımından İncelenmesi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (01 Haziran 2014); Selim Somuncu, “İlköğretim Türkçe Ders Kitabındaki Edebî Metinlerin İçerdiği Evrensel Değerlere Ve Metin Seçimine İlişkin Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 0/24 (Şubat 2015).

Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri"²⁰ başlığını taşıyan makaledir. Bu çalışmada insan haklarına uygun bir din eğitiminin nasıl olması gerektiği yönündeki genel kabuller üzerinde durularak DKAB dersleriyle ilgili olarak ülkemizde yaşanan tartışmalara yer verilmiştir. Bir diğer çalışma Kaymakcan ve Meydan tarafından nitel araştırmaya dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi"²¹ başlığını taşıyan çalışmada DKAB öğretim programlarında değerler eğitimi için önerilen yöntemlerin ve DKAB öğretmenlerinin derslerdeki değerler eğitimi uygulamaları ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. 2011 yılında gerçekleşen bu araştırmanın 2018 yılında yenilenen öğretim programları göz önünde bulunduğu güncelliğini yitirdiği söylenebilir. Bilgin tarafından kaleme alınan "Kültürel Farklılıklar ve Dinin Evrensel Öğretimi"²² isimli tebliğ Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Sorunları Sempozyumu'nda sunulmuştur. Bu bildiri de din eğitiminin evrensel yönü üzerinde durularak, kültürel değerlerle olan ilişkisi ele alınmıştır. Ancak tüm bu çalışmaların 2018 yılında yayınlanan DKAB dersi öğretim programlarının ve ders içeriklerinin evrensel değerler bağlamında değerlendirilmesi yönüyle ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu ifade edilebilir. Bu yönüyle çalışmanın DKAB derslerinin evrensel değerler açısından bilimsel bir zeminde değerlendirilmesine ışık tutacağı belirtilebilir.

1. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Evrensel Değerler

Öğün eğitim içerisinde ilkökul dördüncü sınıftan ortaöğretim son sınıfa kadar yer alan DKAB dersleri Anayasanın 24. maddesi gereği zorunlu olarak okutulan dersler arasındadır. Haftada 2 ders saati olarak verilen bu derslerden muafiyetin bulunmaması halinde her öğrenciye dokuz yıl boyunca veriliyor oluşu dersin hedeflerinin öğrencilere kazandırılması açısından önemli bir fırsat olarak görülebilir. Öğretim programında adalet, dürüstlük, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik gibi kök değerler üzerine inşa edildiği belirtilen bu derslerin değerlerle

²⁰ Emine Keskiner, "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (Mart 2014).

²¹ Recep Kaymakcan - Hasan Meydan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi", Değerler Eğitimi Dergisi 9/21 (Haziran 2011).

²² Beyza Bilgin, "Kültürel Farklılıklar ve Dinin Evrensel Öğretimi", Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Sorunları Sempozyumu ed. Suat Cebeci (Adapazarı: Değişim Yayınları, 2002).

bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranış kazandırma hedefi bulunmaktadır.²³ Ayrıca DKAB derslerinin hedefi olarak öğrencilere salt dini bilgi aktaran değil, bilgiyi üreten hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan bir yapısı olduğu belirtilmiştir.²⁴ Toplumda var olan mili ve manevi kaynaklardan beslenerek geçmiş ve gelecek arasında köprü kurma fonksiyonu üzerinde durulan DKAB derslerinin bu yönüyle yerel; bu miras ile tüm insanlığa katkı verilmesinin hedeflenmesi yönüyle de evrensel bir perspektif çizdiği söylenebilir.²⁵ Bu noktada DKAB dersi öğretim programı ve ders içeriklerinde salt bir din öğretiminden çok daha geniş bir vizyon ortaya konulmaktadır. Amacı sadece öğrencilere dini bilgi vermek olmayan DKAB derslerinin insanı evrensel ilkelerle donatabilecek bir potansiyel barındırdığı söylenebilir.

Eğitim ve din insan hayatında büyük öneme sahip olgulardır. Hem bireysel hem de toplumsal anlamda bu iki olgu temelde tüm insanlığı ilgilendirmesi yönüyle evrenseldir. Bu noktada Öğretim Programının Temel Felsefesi ve Genel Amaçları bölümünde programın bireysel farklılıklara ilişkin hassasiyetler göz önünde bulundurularak yapılandırıldığı, farklı din, inanç ve yorumlara saygı duyan ve İnsanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde dinin önemli bir unsur olduğunu fark eden bireylerin yetiştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.²⁶ Hayatın anlamı, insanın değeri ve varlığın mahiyeti gibi insanın varoluşsal sorularına cevaplar verebilen dinin bu sayede insanların eşitliği, adaletin önemi, tüm varlığın bir emanet olduğu bilinci gibi insanlığa ortak vicdan oluşturabilen evrensel değerleri kazandırabilecek bir potansiyeli barındırdığı söylenebilir.²⁷ Bu noktada çok boyutlu kurumsal bir yapı olan dinin öğretimi topluma ve insanlığa birçok değer kazandıracaktır.²⁸ Ahlaki tutarlılık, evrensel bakış açısı ve farklılıklarla bir arada yaşayabilme bilinci bu kazanımlardan birkaçıdır.²⁹

²³ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)* (Ankara: MEB, 2018), 3.

²⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 1.

²⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 2.

²⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 6-9.

²⁷ Kaymakcan ve Meydan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi", 28.

²⁸ Hasan Ali Yücel, *Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 67.

²⁹ Mustafa Köylü ve Cemil Oruç, "Çocukluk Dönemi Din Eğitime Gelişimsel Bir Bakış Açısı", *Çocuk ve Medeniyet* 6, sy. 12 (Aralık 2021): 34.

Savaş ve çatışmaları önlemede, toplumsal bütünlüğü bozmaya yönelik tehditleri bertaraf etmede, nesli ve doğal çevreyi bozan unsurları etkisizleştirmede değerlerin gözetilmediği çözüm önerileri tek başına yeterli değildir.³⁰ Ceza infaz kurumlarını çoğaltma, kanunları değiştirme, polis sayısını artırma gibi tedbirler bu sorunları kökten çözememektedir. Bu nedenle evrensel değer kazandırabilen bir din öğretiminin birçok sorunun çözümüne vereceği katkıyla önemli bir fırsat sunacağı söylenebilir.

DKAB derslerinin amaçları içerisinde yer alan hususlardan birisi de temel insani ve evrensel değerlerin bireye aktarılmasıdır. Bu çerçevede belirli bir topluma veya bölgeye özgü olmayıp tüm insanlığın üzerinde mutabakat sağladığı değerler olarak tanımlanabilecek olan evrensel değerler, insanlığın ortak aklının bir ürünüdür. Yeryüzünde binlerce yıldır var olan insanlığın kazandığı tecrübelerin bir sonucu olarak genel bir kabul gören evrensel değerlerin gelecekte de insanlığa fayda vereceğine inanılmaktadır.³¹ Dürüstlük, adalet, demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük, uygarlık, barış, hoşgörü, saygı, sevgi, anlayış, uzlaşma, bilim, eşitlik, çevre duyarlılığı ve çalışkanlık gibi tüm insanlar için önemli olan bu değerlerin korunması ve yaşama geçirilmesi yönüyle her bireyin sorumluluğu bulunmaktadır.³² Olay ve olgulara yönelik tutum belirlenmesi için bir ölçek olarak da görülebilecek olan bu değerler sayesinde insanlar arasında hukuk oluşturulabilmekte ve bir arada yaşamının zemini inşa edilebilmektedir.

Artan iletişim ve ulaşım imkanlarıyla birlikte hızla değişen dünyada insanlar, toplumlar ve milletler her an iç içe yaşar hale gelmiştir.³³ Etnik, kültürel, dini ya da mezhepsel olarak farklı olanlarla karşılaşmak, bir arada olmak ve yaşamak toplumlar için artık kaçınılmaz hale gelmektedir.³⁴ Bu nedenle insanlar bugün artık daha fazla sabır ve toleransa sahip olmak üzere eğitilmek zorundadır.³⁵ Böyle bir dünyada bireyin sürdürülebilir bir sosyal hayat yaşayabilmesi için evrensel olarak kabul edilen değerlere

³⁰ Hüseyin Yılmaz, "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2001), 330.

³¹ M. Stanlery Honer ve Thomas C. Hunt, *Innovation To Philoposy: Issues And Options* (California: Wadsoworth, 1978), 172.

³² Tekin Çelikkaya ve Oman Seyhan, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Evrensel Değerlere İlişkin Metafor Algıları", *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8, sy 3 (2017): 66.

³³ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2005), 100.

³⁴ Ali Kemal Acar, "Din Eğitimi İçin Gelecek Perspektifi Denemesi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy 12 (28 Aralık 2021): 53.

³⁵ Beyza Bilgin, "İrşadta Evrensel Sorumluluk." (I. Din Şûrası, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1995), 178.

uygun davranması gerekmektedir. Bu anlamda sosyal yaşamda evrensel değerleri hâkim kılma talebi çağın en yaygın ve en etkin toplumsal talebi olarak görülebilir.³⁶ Bireyin kendisinininkinden farklı medeniyetlerle birlikte yaşayabilecek bir donanıma sahip olması, göç veya ziyaret edebileceği ülke kültürüne saygı geliştirebilecek bir karakter oluşturması evrensel değerler sayesinde ulaşılabilecek kazanımlardır.³⁷ Eğitimin önemli hedeflerinden birisi de bu evrensel değerlerin özümsemesini sağlamaktır. Alman gelişim psikoloğu Kohlberg, kendi adıyla bilinen Kohlberg Ahlâk Yasalarında da bu durumdan söz etmektedir. O'na göre bireyin ahlakî gelişiminin en üstünde adalet, insan hakları ve insana saygı gibi evrensel ilkeleri benimsemesi bulunmaktadır.³⁸ Bu aşamada bireyin doğru ve yanlışlarını şahsî, ailevî veya toplumsal çıkarları değil evrensel ilkeler belirlemektedir.³⁹ Böylece barış içerisinde bir yaşam mümkün olabilecektir.

Eğitim ve din evrensel yönü bulunan değerlerdir. Her ne kadar dinler sınırlı bir bölgeye gönderilmiş olsa da birçoğunun mesajlarının tüm insanlığı ilgilendirmesi yönüyle evrensel olduğu ifade edilebilir. Kutsal kitaplar incelendiğinde örneklerin yerel mesajların evrensel olduğu görülebilmektedir.⁴⁰ İslam dini de Hicaz bölgesine gönderilmiş olmasıyla birlikte hem içerdiği değerler hem de ulaşmayı hedeflediği kesim itibarıyla evrensel bir özellik taşıdığı belirtilebilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'le gönderilen mesaj; belli bir etnik yapıya, belli bir dinin temsilcilerine veya inmeye başladığı bölgeye özgü değil evrensel bir değer taşımaktadır.⁴¹ Doğruluk,⁴² adalet,⁴³ yaşam hakkına saygı,⁴⁴ yardımlaşma,⁴⁵ birlikte yaşama,⁴⁶ özgürlük⁴⁷ ve barış⁴⁸ gibi evrensel değerlere vurgu yapılırken

³⁶ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999), 129.

³⁷ Carolyn Evans, "Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective", *Human Rights Law Review Oxford University Press* 8, sy 2 (2008): 454-55.

³⁸ Lawrence Kohlberg, "Moralische Entwicklung", içinde *Die Psychologie Der Moralentwicklung ed. In W. Althof* (Frankfurt: Suhrkamp, 1995), 124.

³⁹ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji* (Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2009), 64.

⁴⁰ Beyza Bilgin, "Kültürel Farklılıklar ve Dinin Evrensel Öğretimi", içinde *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Srunları Sempozyumu ed. Suat Cebeci* (Adapazarı: Değişim Yayınları, 2002), 316.

⁴¹ Nurullah Altaş, "Çokkültürlü Din Eğitimi Modeli Geliştirmede İşlem Basamakları İçin Bir Deneme", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1, sy 1 (Ocak 2003): 28.

⁴² *Kur'ân Yolu* (Erişim 19 Temmuz 2019), Mâide 5/1.

⁴³ Âl-i İmrân 3/18.

⁴⁴ Mâide 5/32.

⁴⁵ Bakara 2/215.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁷ Mücadele 58/3.

⁴⁸ Bakara 2/208.

hitabın sıklıkla tüm insanlara⁴⁹ yönelik olması İslâm'ın evrensel yönü olan bir din olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan eğitimin de evrensel bir nitelik taşıdığı belirtilebilir. Rengi, ırkı, cinsiyeti, bölgesi ne olursa olsun tüm insanlar için önemli bir ihtiyaç olması yönüyle eğitim evrensel bir değerdir. Bu noktada iki evrensel değer olan din ve eğitimin bütün hali olan din eğitimi de evrensel bir değer olarak görülmelidir. Nitekim 1948 tarihinde ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde din eğitiminin evrensel bir hak olduğu vurgulanmaktadır. Bildirinin 18. maddesinde "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak dinini ya da inancını tek başına ya da topluca, açık ya da özel olarak öğretim, uygulama, tapınma ve anma bağlamında açığa vurma özgürlüğünü içerir" ifadesi geçmektedir. Bununla birlikte Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de din eğitimi evrensel bir zemine taşımaktadır. Sözleşmenin 9. maddesi "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir" şeklindedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi din eğitim ve öğretimi uluslararası sözleşmelerde temel bir hak olarak görülmekte ve bu süreç evrensel temeller üzerine inşa edilmektedir.⁵⁰

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Merkezinde din ve eğitim gibi iki evrensel değeri bulunduran DKAB derslerinin bireye barış, sevgi, saygı, hoşgörü, iş birliği, özgürlük, sorumluluk ve dürüstlük gibi evrensel ilkelerle harmanlanması hem bireye hem de topluma önemli faydalar sağlayacaktır. Böylece birey, içinde yaşadığı topluma, kültüre ve evrensel dünyaya en iyi şekilde uyum sağlayabilecektir.⁵¹ Bu çalışmanın amacı da 2018 yılında hazırlanarak uygulamaya konulan DKAB öğretim programlarının ve Talim ve Terbiye Kurulu onayıyla 2018 yılı programları esas alınarak basımı yapılan ders kitaplarının evrensel değerler açısından değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevaplar aranmıştır.

1. DKAB öğretim programlarında hangi evrensel değerler nasıl yer bulmuştur?

2. DKAB ders kitaplarında hangi evrensel değerlere ne ölçüde yer verilmiştir?

⁴⁹ Bakara 2/168; Nisâ 4/1; Yûnus 10/57; Hucûrat 49/13.

⁵⁰ Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 345.

⁵¹ Bayramalı Nazıroğlu, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Vatandaşlık Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11, sy. 2 (Nisan 2011): 80.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında sayılan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırılan konuyla ilgili olduğu düşünülen yazılı belgelerin incelenip analiz edilmesine dayanmaktadır.⁵² Bu doğrultuda alanyazında bulunan kitaplar, bilimsel makaleler, tezler, sempozyum bildirileri ve resmi mevzuat toplanmış; sistematik olarak incelenmiş ve içerik analizine tabi tutularak değerlendirilmiştir. İncelemeye esas olan ders kitapları örgün eğitim içerisinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulduğu ilkokul 4. sınıftan ortaöğretim 12. sınıfa kadar olan sınıf seviyeleriyle sınırlandırılmıştır. Bu kitaplar 2021-2022 eğitim öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nca onaylanıp Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye'deki örgün eğitim içerisinde bulunan tüm okullara ücretsiz olarak dağıtılan ortak kitaplardır. Kısa adıyla UNESCO olarak bilinen Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'nun "Yaşayan Evrensel Değerler" olarak belirlediği değerler arasından eğitimi doğrudan ilgilendirdiği düşünülen yedi değer belirlenmiştir. Barış, Sevgi- Saygı, Hoşgörü, İş birliği, Özgürlük, Sorumluluk ve Dürüstlük⁵³ olarak belirlenen bu değerler dört alan uzmanının görüşü alınarak tespit edilmiştir. Belirlenen bu değerlere göre öğretim programı ve ders kitapları taranmış, mevcut durum bulgular bölümünde ortaya konulmuş, sonuç bölümünde ise tartışma ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

3. Bulgular

DKAB dersleri öğrencilere salt dini bilgi vermeyi amaçlayan bir ders değil, onları hayata hazırlayarak küresel ölçekte insanlık ailesine katkı verebilir duruma getirmeyi hedefleyen bir ders olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁵⁴ Bu amaç doğrultusunda 2018 yılında DKAB dersinin amaç, içerik, eğitim yaşantıları ve değerlendirme süreçlerini kapsayan öğretim programı hazırlanmıştır.⁵⁵ Öğrencilerin değer, tutum ve tavırlarını değiştiren, becerilerini geliştiren, onlara bilgi ve anlayış kazandıran⁵⁶ bu program sayesinde, hedeflenen başarılarla ulaşılması mümkün olabilecektir.

⁵² John W. Creswell, *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları ed. Selçuk Beşir Demir* (Ankara: Eğiten Kitap Yayınları, 2007), 183.

⁵³ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (Unesco), "Yaşayan Evrensel Değerler", Erişim 1 Haziran 2022.

<https://www.livingvalues.net/about-lve>

⁵⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 2.

⁵⁵ Osman Taştekin, *Din Eğitiminin 100'ü* (Ankara: Otto, 2017), 145.

⁵⁶ Roland C. Doll, *Curriculum Improvement: Decision Making and Process* (New York: Harcourt, 1988), 8.

⁵⁷ Günümüz dünyasında akademik başarı kadar öğrencilerin değer kazanmaları da ön plana çıkmaktadır. Özellikle hızla küreselleşen dünyada evrensel değer kazanımı DKAB derslerinin öncelikli hedefi konumuna gelmelidir. Bu noktada DKAB dersi eğitim öğretim faaliyetlerinin yol haritası olarak görülebilecek olan öğretim programları ve bu programa göre hazırlanmış ders kitapları “Barış, Sevgi-Saygı, Hoşgörü, İş birliği, Özgürlük, Sorumluluk ve Dürüstlük” olmak üzere yedi farklı evrensel değer açısından incelenmiştir.

3.1. Barış

Fiziki şiddetin olmaması, anlaşmazlık, kin, düşmanlık ve bozgunculuk gibi durumların giderildiği bir kültürün oluşması hali olan barış; DKAB derslerinin önemli hedeflerinden birisi olarak ileri sürülebilir.⁵⁸ Evrensel bir değer olan barışın kazanımı bireyler arasında birlik ve beraberliği sağlamakla birlikte hem toplumsal hem de küresel ölçekte dünyanın daha yaşanabilir bir yer olmasına katkıda bulunabilir. DKAB dersleri barış yönüyle incelendiğinde öğretim programlarının hiçbir yerinde bu değere doğrudan yer verilmediği görülmektedir. DKAB ders kitapları barış açısından incelendiğinde 4. sınıf kitabında güzel ahlak sahibi kimselerin barış yanlısı olduğu,⁵⁹ insanların birbirlerinin ayıp ve kusurlarını örtmelerinin toplumda barışı sağlayacağı⁶⁰ ve Hz. Muhammed’in Medine’de barışı sağlamak için gerçekleştirdiği çalışmalara⁶¹ değinilmiştir. 5. sınıf seviyesinde barış vurgusu iki yerde geçmektedir. Bu sınıf seviyesinde insanların birbirleri için yaptığı duaların toplum barışına olan katkısı⁶² ve selamın barış anlamına geldiği⁶³ vurgulanmıştır. 6. sınıf ders kitabında oldukça vurgulu olarak “barış” kavramı üzerinde durulmuştur. Burada Hz. Peygamber’in hicretten sonra Medine’de sosyal barışı sağlamak için yaptığı çalışmalar⁶⁴ ayrıntılı olarak verilmiştir. 7. sınıf ders kitabı içerisinde ahirete iman eden kişilerin yaşadığı toplumda barışın olacağı⁶⁵ belirtilmiş, adaletin olduğu toplumda barışın güçleneceği⁶⁶ ifade edilirken dinin barışı

⁵⁷ Veysel Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı* (Ankara: Anı Yayınları, 2012), 11.

⁵⁸ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 19.

⁵⁹ Selahattin Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Anka Yayınevi, 2019), 51.

⁶⁰ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 56.

⁶¹ Çamyar, Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 90.

⁶² Hulusi vd. Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB, 2019), 28.

⁶³ Yiğit vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı* 63.

⁶⁴ Sadullah Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı* (İstanbul: FCM Yayıncılık, 2018), 87.

⁶⁵ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2021), 27.

⁶⁶ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 65.

sağlamadaki fonksiyonuna⁶⁷ ve Abdal Musa Cemi'nde küskünlerin barıştırılması⁶⁸ etkinliğine yer verilmiştir. 8. sınıf ders kitabında ise “barış” kavramı iki yerde geçmektedir. Adaletin sağlıklı işlediği toplumlarda barışın hâkim olacağından⁶⁹ ve dinin barış içinde yaşamaya katkısından⁷⁰ söz edilmiştir.

DKAB dersi 9. sınıf ders kitabında Kur'an-ı Kerim'in barış içinde yaşama konusundaki öğütleri⁷¹ ve İslam'ın kelime olarak barış anlamına gelmesi⁷² üzerinde durulmuştur. Ayrıca İslam'ın insanların barış içerisinde yaşamalarını hedeflediği⁷³ belirtilmiş, adaletin barışa olan kaynaklığından⁷⁴ ve Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan⁷⁵ söz edilerek düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği toplumlarda barış ortamının hâkim olacağına⁷⁶ ve toplumsal barışı tehdit eden unsurlara⁷⁷ değinilmiştir. 10. sınıf seviyesinde düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği toplumlarda barış ortamının hâkim olacağı⁷⁸ vurgulanmıştır. 11. sınıf ders kitabında İslamiyet'in barış ve huzurun hâkim olduğu bir toplum oluşturmayı amaçladığı⁷⁹ belirtilmiş ve İslam'ın özüt itibarıyla barışı esas aldığı ve kelime anlamı olarak da barış anlamına geldiği⁸⁰ ifade edilmiştir. 12. sınıf DKAB ders kitabında İslam'ın barışı önemesinin Türker'in İslam'ı kabul etmelerini kolaylaştırdığı⁸¹ belirtilerek cem sırasında dedenin dargın olanları barıştırdığından⁸² ve Konfüçyüs'ün Çin'e barışı getirmeyi amaçladığından⁸³ söz edilmiştir.

⁶⁷ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 115.

⁶⁸ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 123.

⁶⁹ İbrahim Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Meb Yayınları, 2021), 17.

⁷⁰ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 64.

⁷¹ Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2021), 17.

⁷² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 21.

⁷³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 52.

⁷⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 93.

⁷⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 102.

⁷⁶ Numan vd. Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Meb Yayınları, 2019), 82.

⁷⁷ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 84.

⁷⁸ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 82.

⁷⁹ Bekir Pınarbaşı- Fikri Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Dikey Yayıncılık, 2019), 54.

⁸⁰ Pınarbaşı- Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 121.

⁸¹ Feramuz Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Meb Yayınları, 2019), 49.

⁸² Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 83.

⁸³ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 137.

3.2. Sevgi -Saygı

İnsanların çevresindeki tüm varlığa karşı ilgi ve bağlılığının adı olan “sevgi” ve bu çevreye karşı dikkatli ve özenli davranmasının adı olan “saygı”⁸⁴ DKAB derslerinin yetişen nesle kazandırması beklenen önemli değerlerdir. Bu kavramların vurgulu şekilde hem öğretim programlarında hem de ders kitaplarında ifade edilmesi, yetişen neslin çevresiyle daha nitelikli bir iletişim kurmasına katkı verebilir. DKAB Dersi 4-8. sınıflar öğretim programının kök değerleri arasında “sevgi -saygı” belirtilmekle⁸⁵ birlikte bu değerlerin öğrencilerin zihninde güçlü bir şekilde yer etmesine özen gösterileceği⁸⁶ ifade edilmiştir. Bununla birlikte Ortaöğretim DKAB öğretim programının temel felsefesi ve genel amaçları bölümünde öğrencilerin sevgi ve saygı değerlerine sahip olmalarının amaçlandığı belirtilmektedir.⁸⁷ Programın uygulanmasına ilişkin ilkelerde ise sevgi ve saygı değerlerinin öğrencilerin zihninde güçlü bir şekilde yer etmesine özen gösterileceği⁸⁸ vurgulanmıştır.

4. sınıf DKAB ders kitabında Sübhaneke duasını okuyarak Yüce Allah’a olan sevgi ve saygının ifade edileceği⁸⁹ söylenmiş, güzel ahlaklı insanların birbirlerine karşı sevgi ve saygı ile yaklaşacakları⁹⁰ belirtilmiştir. Bu değerlerin manevi ihtiyaçlardan olduğu, sevginin insanı ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu olduğu, insanlara olan sevgi ve saygının söz ve davranışlarla gösterilmesi gerektiği ve sevginin başta aile olmak üzere toplumda birleştirici güç olduğu⁹¹ ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’in ailesine ve çevresine sevgi göstermesine⁹² sıkça değinilerek temiz olmanın Allah’ın sevgisini kazanmaya vesile olacağı⁹³ vurgulanmıştır. 5. sınıf seviyesinde Allah insan ilişkisinde sevgi bağının önemine⁹⁴ dikkat çekilmiş ve toplumdaki peygamber sevgisinden⁹⁵ bahsedilmiştir. Son olarak toplumdaki birçok kuralın sevgi ve saygıya dayandığı⁹⁶ belirtilmiş ve Hz.

⁸⁴ TDK Türkçe Sözlük, “Sevgi- Saygı” (Erişim 26 Haziran 2022).

⁸⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)* (Ankara: MEB, 2018), 3.

⁸⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 10.

⁸⁷ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 8.

⁸⁸ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 10.

⁸⁹ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 26.

⁹⁰ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 50.

⁹¹ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 54-62.

⁹² Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 73-79.

⁹³ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 96.

⁹⁴ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 18-28.

⁹⁵ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 49-53.

⁹⁶ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 60-74.

Muhammed'in insan ilişkilerinde sevgi ve saygıya verdiği önem⁹⁷ üzerinde durulmuştur. DKAB dersi 6. sınıf seviyesinde peygamberlerin güzel ahlakları ile toplumların sevgi ve saygısını kazandığı⁹⁸ vurgulanarak toplumu birleştiren temel değerlerin başında Hz. Peygamber, ehl-i beyt, vatan ve millet sevgisi geldiğinin⁹⁹ altı çizilmiştir. 7. sınıf ders kitabı içerisinde haccın insanlar arasında sevgi ve saygıyı artırıcı fonksiyonu¹⁰⁰ üzerinde durulmuş, sevgi ve saygı bahsine müstakil bir başlık açılmış ve bu değerlerin birçok yönden önemine değinilmiştir.¹⁰¹ 8. sınıf ders kitabı içerisinde ibadetlerin toplumsal hayattaki sevgi ve saygıya olan katkısından söz edilmiş,¹⁰² dinin toplumda sevgi ve saygının yaygınlaşmasını sağlama fonksiyonu¹⁰³ üzerinde durulmuş ve ibadetin insanın Allah'a sevgi, saygı ve itaatini göstermenin bir yolu olduğu¹⁰⁴ vurgulanmıştır. Benzer şekilde 9. sınıfta ibadetin Allah tarafından yapılması istenen, saygı ve sevgi içeren davranışlar olduğu¹⁰⁵ ve bunların değişmez değerler olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁶ 10. sınıf DKAB ders kitabında Müslümanların hem Hz. Peygamber'e hem de birbirlerine karşı sevgi ve saygılarından¹⁰⁷ bahsedilmiş ve mutluluğun yolunun sevgi ve saygıdan geçtiği belirtilerek aile bireylerinin birbirlerine sevgilerini belli etmelerinin gerekliliğinden¹⁰⁸ söz edilmiştir. 11. sınıf ders kitabında cenaze töreninin ölen kişiye olan saygının bir gereği olarak yapılması¹⁰⁹ ve Hz. Muhammed'in insanlara sevgi ve saygı merkezli bir yaklaşımda bulunduğu¹¹⁰ ifade edilmiştir. 12. sınıf ders kitabında Anadolu'ya İslam'ın insan sevgisiyle girdiği¹¹¹ anlatılmış, tasavvufun insana sevgi ve saygı kazandıracağı¹¹² ifade edilerek Hinduizm ve Konfüçyanizm dinlerindeki saygı temalarına¹¹³ yer verilmiştir.

⁹⁷ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 82-88.

⁹⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 13-15.

⁹⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 102-4.

¹⁰⁰ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 42.

¹⁰¹ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 74-90.

¹⁰² Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 49.

¹⁰³ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 64-71.

¹⁰⁴ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 108.

¹⁰⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 60-78.

¹⁰⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 86-103.

¹⁰⁷ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 55.

¹⁰⁸ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 61-63.

¹⁰⁹ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 33-34.

¹¹⁰ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 55-60.

¹¹¹ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 48-61.

¹¹² Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 70-87.

¹¹³ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 127-39.

3.3. Hoşgörü

Birlikte yaşayabilmenin önemli bir kriteri olan hoşgörü, DKAB derslerinin yetişen nesle kazandırması beklenen bir değerdir. DKAB dersi öğretim programlarında hoşgörü ile ilgili hiçbir ibareye rastlanmamıştır. 5. sınıf ders kitabında ise aile fertlerinin birbirlerine hoşgörüyle yaklaşmaları gerektiği¹¹⁴ yer almaktadır. 7. sınıf ders kitabında Hz. Muhammed'in insan ilişkilerinde her zaman hoşgörülü olduğu ve Mevlânâ'nın insanları hoşgörülü olmaya teşvik ettiği ifade edilmiştir.¹¹⁵ 9. sınıf DKAB ders kitabında ibadetlerin kişinin hoşgörülü olmasına,¹¹⁶ kişilikli insanların hoşgörülü olduğuna¹¹⁷ ve hoşgörünün üst bir erdem olarak görülmesi gerektiğine yer verilmiştir.¹¹⁸ Bununla birlikte İslam medeniyetinin hoşgörü üzerine inşa edildiği de¹¹⁹ zikredilmiştir. 11. sınıf kitabında Hicr suresinin 85. ayetinde Hz. Muhammed'e yönelik olarak söylenen insanlara hoşgörü ile muamele etmesi gerektiği¹²⁰ ibaresine yer verilmiştir. Son olarak 12. Sınıf ders kitabında Hoca Ahmet Yesevi'nin Anadolu'da İslam'ı hoşgörü merkezli tasavvuf anlayışı ile tanıttığına¹²¹ değinilmiştir.

3.4. İş Birliği (İstişare)

Türk Dil Kurumu sözlüğünde amaç ve çıkarları bir olanların oluşturdukları çalışma ortaklığı¹²² olarak tanımlanan iş birliği diğer bir ifadeyle istişare, kalabalıkların toplum haline gelebilmesinin önemli bir yolu olarak görülebilir. Bu anlamda DKAB derslerinin bu değer üzerine odaklanması toplumsal bütünlük açısından oldukça önemlidir. DKAB dersleri “iş birliği, (istişare)” yönüyle incelendiğinde öğretim programlarında bu kavrama yer verilmediği görülmektedir. 6. sınıf “Hz. Muhammed'in Hayatı” ünitesinde Hz. Muhammed'in uhut ve hendek savaşında arkadaşlarıyla gerçekleştirdiği istişareye yer verilmiştir.¹²³ 8. sınıf ders kitabında “Hz. Muhammed'in Örnekliği” ünitesinde istişareye vurgulu bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Müstakil bir başlık altında anlatılan istişarenin İslam dinindeki yerine ve Hz. Muhammed'in

¹¹⁴ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 82.

¹¹⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 121.

¹¹⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 78.

¹¹⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 91.

¹¹⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 99.

¹¹⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 112.

¹²⁰ Bekir Pınarbaşı - Fikri Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Dikey Yayıncılık, 2019),

¹²¹ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 58.

¹²² TDK Türkçe Sözlük, “İş Birliği” (Erişim 13 Nisan 2023).

¹²³ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 88-89.

hayatındaki önemine¹²⁴ değinilmiştir. 10. sınıf “Hz. Muhammed ve Gençlik” ünitesinde Hz. Muhammed’in bir konuda karar vermeden önce onu arkadaşlarıyla istişare ettiği ve böylece etrafındaki insanların görev ve sorumluluk duygularının geliştiği¹²⁵ ifade edilmiştir.

3.5. Özgürlük

Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu¹²⁶ olarak tanımlanan özgürlük kavramı, insanın en temel ihtiyaçlarından birisidir. DKAB derslerinin de yetişen nesle bu önemli değeri kazandırabilen bir içerik barındırması son derece önemlidir. DKAB dersleri “özgürlük” açısından ele alındığında hem öğretim programı hem de ders kitapları yönüyle oldukça yoğun bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. DKAB Dersi 4-8. sınıflar Öğretim Programı ve Ortaöğretim DKAB Öğretim Programının Uygulanması/Kitap Yazımına İlişkin İlke ve Açıklamalar bölümünde din, vicdan ve düşünce özgürlüğünü zedeleyici yaklaşım, tutum ve davranışlardan uzak durulması gerektiği¹²⁷ vurgulanmıştır. 4. sınıf ders kitabında Hz. Muhammed’in Medine’de Müslüman ve Yahudilerin birbirlerine zarar vermemesi, din ve inançlarında özgür olması için her türlü tedbiri almasına¹²⁸ yer verilmiştir. 6. sınıf kitabında ise Allah’ın insana akıl ve düşünme yeteneği verdiği ve onu davranışlarında özgür bıraktığı¹²⁹ ifade edilmiş; Mekke’de Müslümanların özgürce yaşayabilmeleri için Habeşistan’a hicret ettikleri¹³⁰ vurgulanmış ve atalarımızın tarih boyunca vatanımızı bağımsızlığı ve milletimizin özgürlüğü için verdiği mücadeleler anlatılmıştır.¹³¹ Bununla birlikte Bayrak ve İstiklal Marşının özgürlük sembolü olduğu vurgulanarak özgürlüğün milletimizin temel özellikleri olduğu ifade edilmiş, bağımsızlık ve özgürlük için canlarını ortaya koyanların gazilik ve şehitlik mertebesine erişecekleri¹³² belirtilmiştir. 7. sınıf DKAB ders kitabında hac için özgürlüğün bulunması gerektiğine¹³³ yer verilmiş, İslam’ın özgürlüğe verdiği öneme değinilerek insanın yaratılışı

¹²⁴ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 88-96.

¹²⁵ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 55.

¹²⁶ TDK *Türkçe Sözlük*, “Özgürlük” (Erişim 13 Nisan 2023).

¹²⁷ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)* (Ankara: MEB, 2018), 9; *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 10.

¹²⁸ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 90.

¹²⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

¹³⁰ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 78-92.

¹³¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 104.

¹³² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 105-7.

¹³³ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 41.

itibariyle özgür yaşamaya ihtiyaç duyan yapısından¹³⁴ söz edilmiştir. Ayrıca dinin özgür iradeyle yaşanabilmesine yer verilerek İslam düşüncesindeki farklı yorumların İslam dininin düşünce ve ifade özgürlüğüne verdiği önemin bir sonucu olduğu¹³⁵ zikredilmiştir. 8. sınıf ders kitabında kaderin insanların özgür iradelerine göre yapacakları her şeyi Allah'ın önceden bilmesi, takdir etmesi, bir plana göre düzenlemesi olduğu söylenmiş,¹³⁶ ve insanın özgürce yapabilecekleri fiillere¹³⁷ yer verilmiştir. Din tanımının yapıldığı “Din ve Hayat” ünitesi içerisinde dinin özgür iradeyle yaşanabileceği belirtilerek insanın dini düşüncelerini özgürce ifade edebilmesi ve her insanın dinini istediği gibi yaşayabilmesinin önemine değinilmiştir.¹³⁸ 9. sınıf DKAB ders kitabında insanın neye inanacağına tam bir özgürlük içinde karar vermesi gerektiği¹³⁹ belirtilerek özgürlüğün nihai ve değişmez bir değer olduğu¹⁴⁰ ifade edilmiştir. 10. sınıf ders kitabında özgürlüğün tanımı yapılarak insan hak ve özgürlüklerine değinilmiş ve bir toplumda temel hak ve özgürlüklerin varlığından bahsedilebilmesi için orada insanların özgürce düşünebilmeleri gerektiği¹⁴¹ vurgulanmıştır. Son olarak 12. sınıf ders kitabında insanın Allah'a itaat konusunda özgür bırakıldığı¹⁴² belirtilmiştir.

3.6. Sorumluluk

Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi¹⁴³ anlamına gelen sorumluluk, DKAB derslerinin yetişen nesle kazandırması beklenen evrensel bir değerdir. Sorumluluk açısından DKAB dersleri ele alındığında öğretim programlarında bu değerın kazanımına üç başlık altında değinildiği görülmektedir. DKAB 4-8. sınıflar ve ortaöğretim DKAB öğretim programının “amaçlar” bölümünde öğrencilerin sorumluluklarını yerine getiren bireyler olmalarının hedeflendiği¹⁴⁴ belirtilmiş, “değerlerimiz” bölümünde kök değerler olarak sorumluluktan¹⁴⁵ bahsedilmiş ve “yetkinlikler” bölümünde ise her bireyin vatandaş olarak sorumluluklarını

¹³⁴ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 80-81.

¹³⁵ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 41.113-15.

¹³⁶ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 11.

¹³⁷ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

¹³⁸ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 63-71.

¹³⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

¹⁴⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 86-92.

¹⁴¹ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 79-81.

¹⁴² Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 65.

¹⁴³ TDK *Türkçe Sözlük*, “Sorumluluk” (Erişim 13 Nisan 2023).

¹⁴⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 7;

¹⁴⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 3.

kavraması gerektiğinden¹⁴⁶ söz edilmiştir. 4. sınıf DKAB ders kitabında Allah'ın insana sorumluluklar verdiği ve bu sorumlulukları bildirmek üzere peygamberler ve kitaplar gönderdiği¹⁴⁷ bildirilerek aile ve okul hayatındaki sorumluluklardan¹⁴⁸ söz edilmiştir. 5. sınıf ders kitabında Müslümanların diğer insanlar için güzel örnek olma sorumluluğu bulunduğuna¹⁴⁹ dikkat çekilmiş, İslam tarihi boyunca yapılan mimari eserleri koruma konusunda her insana sorumluluklar düştüğü ifade edilerek dinin özüne aykırı olmaması şartıyla geleneklerin korunması konusundaki sorumluluklardan¹⁵⁰ bahsedilmiştir. 6. sınıf seviyesinde Allah'ın insanı sorumlu bir varlık olarak yarattığının¹⁵¹ altı çizilerek namazın her Müslüman için bir sorumluluk olduğu¹⁵² ifade edilmiştir. 7. sınıf DKAB ders kitabında ahirete inanan kişinin sorumluluk duygusu ile hareket etmesi gerektiği¹⁵³ vurgulanmış, Müslümanın hem kendisine hem de içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları bulunduğu ifade edilerek sorumluluk bilicisiyle hareket etmesi gerektiği¹⁵⁴ belirtilmiştir. “Ahlaki Davranışlar” ünitesi altında sorumluluk müstakil başlık olarak yer almış ve sorumluluğun insana kazandıracığı değerlerden¹⁵⁵ bahsedilmiştir. Son olarak dünyaya gelen her insanın ilk sorumluluğunun Allah'ın kulu olduğunu bilmek ve buna göre yaşamak olduğu¹⁵⁶ zikredilmiştir. 8. sınıf ders kitabında İnsanın kendisine verilen akıl ve irade sayesinde alacağı kararlarda sorumlu olduğu¹⁵⁷ vurgulanmış, dinin birlikte yaşamının verdiği hak ve sorumlulukları hatırlattığı ifade edilerek akli olmayanların dinî emir ve yasaklardan sorumlu olmadıkları¹⁵⁸ belirtilmiştir. 9. sınıf DKAB ders kitabında sorumluluk değeri oldukça vurgulu olarak verilmiştir. Bu sınıf seviyesinde doğru bilgiye sahip olan insanın Allah'a ve onun yarattıklarına karşı sorumlulukları bulunduğu belirtilmiş, aklın sorumluluğun temel şartı olduğu¹⁵⁹ ifade edilerek kişinin duyup görmediği bir şeyi varmış gibi

¹⁴⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 4.

¹⁴⁷ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 38.

¹⁴⁸ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 102-3.

¹⁴⁹ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 62.

¹⁵⁰ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 108-18.

¹⁵¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

¹⁵² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 34.

¹⁵³ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

¹⁵⁴ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 68-72.

¹⁵⁵ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18.78-79.

¹⁵⁶ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18.97.

¹⁵⁷ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 18-25.

¹⁵⁸ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 64-68.

¹⁵⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 13-15.

söylemesinin hukuki bir sorumluluk getireceği¹⁶⁰ söylenmiştir. Allah'a inanmanın ergenlik çağına gelmiş, akıllı her insanın ilk ve asıl sorumluluğu olduğu hatırlatılmış, iman esaslarına inanıp inanmamak kişinin kendi tercihi ve sorumluluğu olduğu¹⁶¹ belirtilerek ibadetin sabrı, diğerkâmlığı ve sorumluluğu öğrettiği¹⁶² belirtilmiştir. Kur'an'da insanın Allah'a ve diğer insanlara karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesi istendiği¹⁶³ bildirilmiş, sorumluluğun küçük yaşlardan itibaren kazanılmaya başlandığı hatırlatılmış, işin ehline verilmesinin bir sorumluluk olduğu belirtilerek anne babaya sevgi ve şefkat göstermenin her çocuğun sorumluluğu olduğu¹⁶⁴ ifade edilmiştir. 10. sınıf ders kitabında insanın bu dünyada sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiği vurgulanmış, İslam'ın tebliğ edildiği ilk yıllarda da gençlerin önemli görev ve sorumlulukları bulunduğu söylenerek Hz. Muhammed'in ev işlerinde sorumluluk aldığı¹⁶⁵ zikredilmiştir. Hz. Muhammed'in yönetimde gençlerle istişare etmesinin, onların sorumluluk duygularının gelişmesine katkı sağladığı belirtilmiş ve evlilikte eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları bulunduğu¹⁶⁶ ifade edilmiştir. "İslam'da Aile İçi Sorumluluk ve Görevler" müstakil başlığı altında yetişen nesle sorumlulukları hatırlatılmıştır.¹⁶⁷ Son olarak hür iradesiyle tercihte bulunup iman eden kişiden dinî sorumluluklarını yerine getirmesi beklendiği belirtilerek uymak zorunda olunan kural ve sorumluluklar¹⁶⁸ tanıtılmıştır. 11. sınıf seviyesinde insanın belirli amaçlar için yaratılan sorumlu bir varlık olduğu¹⁶⁹ ifade edilmiş, cenaze namazı kılmanın dinî ve insani bir sorumluluk olduğu¹⁷⁰ vurgulanarak Hz. Muhammed'in şahsına özel sorumluluklarından¹⁷¹ söz edilmiştir. Ayrıca vatanın birliği ve bütünlüğü için her insanın üzerine düşen sorumluluklardan söz edilmiş, Allah'ın dünyadayken sorumluluk bilinciyle davrananları mükâfatlandıracağı ve adaletsizliğin sorumluluğunu Allah'a yüklemenin insanın özgürlük ve sorumluluğunu göz ardı etmek olacağı¹⁷² ifade

¹⁶⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 30.

¹⁶¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 48-50.

¹⁶² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 64.

¹⁶³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 76.

¹⁶⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 92-103.

¹⁶⁵ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 25-42.

¹⁶⁶ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 55-61.

¹⁶⁷ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 62.

¹⁶⁸ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 81-93.

¹⁶⁹ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

¹⁷⁰ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 35.

¹⁷¹ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 51.

¹⁷² Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 89-115.

edilmiştir. 12. Sınıf ders kitabında ise İşçi ve işverenin birbirlerine karşı sorumlulukları bulunduğu¹⁷³ ifade edilmiştir.

3.7. Dürüstlük

Düşüncenin gerçeğe uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması¹⁷⁴ olarak belirtilen dürüstlük, DKAB derslerinin yetişen nesle kazandırması beklenen evrensel bir değerdir. Öğretim programları ve ders kitapları dürüstlük değeri yönüyle incelendiğinde hem öğretim programlarında hem de tüm sınıf seviyelerinde bu değer yer aldığı görülmektedir. 4-8. sınıflar ve ortaöğretim öğretim programının “Değerlerimiz” başlığı altında dürüstlüğün DKAB dersinin kök değerleri arasında bulunduğu¹⁷⁵ belirtilmiştir. Ayrıca ortaöğretim DKAB öğretim programının “Temel Felsefi ve Genel Amaçları” bölümünde öğrencilerin dürüstlük değerine sahip olmasının amaçlandığı¹⁷⁶ ifade edilmektedir. 4. sınıf DKAB ders kitabında güzel ahlak sahibi kişilerin dürüstlüğü ilke edineceği¹⁷⁷ söylenmiş, Hz. Muhammed’in daima dürüstlüğü ile dikkat çektiği¹⁷⁸ vurgulanmıştır. Manevi temizliğe önem veren insanların en önemli özelliklerinden birisinin dürüstlük olduğu söylenerek Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde insanlara dürüst olmalarının öğütlendiği¹⁷⁹ bildirilmiştir. 5. sınıf ders kitabında ise konuşmalarda dürüstlükten vazgeçilmemesi gerektiği hatırlatılarak Hz. Muhammed’in dürüstlüğünden dolayı kendisine el-Emin sıfatı verildiği¹⁸⁰ belirtilmiştir. 6. sınıf seviyesinde Peygamberlerin doğru sözlü ve dürüst kimseler olduğu¹⁸¹ ifade edilmiştir. 7. sınıf DKAB ders kitabında Hz. Muhammed’in dürüstlüğü ile insanlara örnek olduğu vurgulanarak güzel ahlaka sahip bir insanın her zaman dürüst olması gerektiği¹⁸² söylenmiştir. “Ahlaki Davranışlar” ünitesi içerisinde ise dürüstlük müstakil bir başlık olarak tanıtılmıştır.¹⁸³ Bu sınıf seviyesinde de Hz. Muhammed’in el-Emin sıfatını dürüstlüğünden dolayı aldığı¹⁸⁴ söylenerek Mevlânâ’nın insanlara dürüst olmalarını tavsiye ettiği¹⁸⁵ ifade

¹⁷³ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 105.

¹⁷⁴ TDK *Türkçe Sözlük*, “Dürüstlük” (Erişim 13 Nisan 2023).

¹⁷⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 3.

¹⁷⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 3.

¹⁷⁷ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 51.

¹⁷⁸ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 71-79.

¹⁷⁹ Çamyar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 98-99.

¹⁸⁰ Yiğit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 65-80.

¹⁸¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

¹⁸² Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 66-68.

¹⁸³ Komisyon, 66-68.70.

¹⁸⁴ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 66-68.104.

¹⁸⁵ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 66-68. 121.

edilmiştir. 8. Sınıf ders kitabında Hz. Yusuf'un dürüstlüğü ile dikkatini çektiği¹⁸⁶ belirtilerek Allah'ın rızası için dürüst olmak gerektiği¹⁸⁷ vurgulanmıştır. DKAB dersi 9. sınıf kitabında Kuran'ın dürüstlüğü öğütlediği bildirilmiş,¹⁸⁸ ibadetlerin kişinin dürüstlüğüne olan faydasından söz edilerek ticarete dürüst olmanın önemine¹⁸⁹ değinilmiştir. Ayrıca kişiliği gelişmiş insanlarda dürüstlüğün karakter haline geleceği¹⁹⁰ ve Horasan erenlerinin dürüstlükleri sayesinde Müslüman olmayan halkın saygı ve güvenini kazandığı¹⁹¹ belirtilmiştir. 10 sınıf seviyesinde Hz. Muhammed'in dürüstlüğünden bahsedilerek¹⁹² Kur'an'da ticaret hayatında dürüst olmak gerektiğinin bildirildiği¹⁹³ ifade edilmiştir. 11. sınıf ders kitabında Hz. Muhammed'in son derece dürüst bir insan olduğu¹⁹⁴ ve dürüstlüğün bir salih amel olduğu¹⁹⁵ ifade edilmiştir. 12. sınıf ders kitabında ticaretteki dürüstlükten¹⁹⁶ söz edilmiş, Müslümanların tarih boyunca dürüstlükleri ile öne çıktıkları belirtilerek Allah'ın insanlardan dürüst bireyler olmalarını istediği¹⁹⁷ ifade edilmiştir. Son olarak işçi ve işveren ilişkisinde dürüstlüğün önemi¹⁹⁸ üzerinde durulmuştur.

Sonuç

DKAB derslerinin evrensel değerler bağlamında değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada 2018 yılında yürürlüğe giren öğretim programları ve 2021- 2022 eğitim öğretim yılında Talim Terbiye Kurumu Başkanlığı kararıyla örgün eğitim kurumlarında okutulan ders kitapları incelenmiştir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'nun (UNESCO) "Yaşayan Evrensel Değerler" olarak belirlediği değerlerden olan barış, sevgi- saygı, hoşgörü, iş birliği (istişare), özgürlük, sorumluluk ve dürüstlük olmak üzere yedi evrensel değer açısından ele alınan DKAB derslerinde bu değerlere farklı seviyelerde yer verildiği görülmektedir. DKAB öğretim programları ve ders kitapları "barış" değeri açısından incelendiğinde bu değere öğretim programlarında değinilmediği tespit

¹⁸⁶ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 71.

¹⁸⁷ Özgün, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 110.

¹⁸⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

¹⁸⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 78-86.

¹⁹⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 99.

¹⁹¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 130.

¹⁹² Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 51-77.

¹⁹³ Konaklı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 102-4.

¹⁹⁴ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 55.

¹⁹⁵ Pınarbaşı ve Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 90.

¹⁹⁶ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 48.

¹⁹⁷ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 70-73.

¹⁹⁸ Yılmaz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 106.

edilmiştir. Toplumsal birliğin teminatı olarak görülebilecek olan bu değer DKAB derslerinin yol haritası olan öğretim programlarında bulunmaması önemli bir eksiklik olarak belirtilebilir. Bu durum Yılmaz'ın sosyal barışın tesisine katkı sağlaması yönüyle din eğitiminin oldukça önemli olduğu¹⁹⁹ düşüncesiyle de çalışmaktadır. Bununla birlikte ders kitapları içerisinde barış değerine 6. sınıf seviyesi haricindeki tüm sınıf seviyelerinde birkaç noktada değinildiği tespit edilmiştir. 6. Sınıf ders kitabında ise barışın İslam tarihi özelinde oldukça vurgulu olarak anlatılması ise memnuniyet vericidir. DKAB derslerinde sevgi ve saygı değerine hem öğretim programları hem de tüm sınıf seviyelerindeki ders kitapları içerisinde sınırlı olarak değinildiği görülmektedir. İnsanın çevresiyle olan ilişkisini belirleyen böylesi önemli değerlerin yalnızca 7. Sınıf seviyesinde müstakil bir başlık altında veriliyor oluşu DKAB derslerinin bir eksikliği olarak ifade edilebilir. Bu durum Gürel'in DKAB dersi öğretim programları ve ders kitaplarında saygı değerini incelediği çalışmasında ulaştığı "2018 öğretim programında saygı değerinin önceki programa göre yüzeysel olarak yer verildiği"²⁰⁰ sonucuyla da uyumludur. Ayrıca bu sonuç Arıcı ve Maden'in DKAB öğretim programını saygı değeri açısından inceledikleri çalışmada belirtilen DKAB dersi öğretim programlarında saygı değerine yer verilmesine rağmen eksiklerin bulunduğu²⁰¹ sonucuyla da tutarlıdır. Benzer şekilde DKAB dersleri hoşgörü değeri yönüyle ele alındığında da oldukça sınırlı bir seviyede bu değere yer verildiği belirlenmiştir. Öğretim programları, 6-8 ve 10. sınıf seviyelerindeki ders kitaplarının hiçbir yerinde bu değerden bahsedilmemektedir. Diğer sınıf seviyelerinde ise oldukça sınırlı ölçüde bu değerden söz edilmiştir. Bu sonuç Ay tarafından çalışılan "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi" isimli tezde ulaşılan "hoşgörü değerinin ders kitaplarına yeterince yansımadağı görülmüştür"²⁰² sonucuyla da uyumludur. İş birliği (istişare) değerinin de DKAB derslerinde yeterince ele alındığını söylemek mümkün değildir. Öğretim programları, 7-9-11 ve 12. sınıf ders kitaplarında bu değere hiç yer verilmezken diğer sınıf seviyelerinde bu değerle ilgili yüzeysel ifadelerin bulunduğu söylenebilir. Bu açıdan birlikte yaşayabilmenin zemini olan bu

¹⁹⁹ Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, 10.

²⁰⁰ Ramazan Gürel, "2010 Yılı ve Sonrası DKAB Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Saygı ve Hoşgörü Değerleri Bağlamında Diğer Dinlerin Öğretimi", *Kilitbahir* 1, sy 15 (2019): 116.

²⁰¹ İsmail Arıcı ve Kenan Maden, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında Saygı Değeri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, sy 1 (2018): 237.

²⁰² Mustafa Fatih Ay, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi" (Erzurum, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 118.

değerin DKAB derslerinde yeterince ele alınmıyor oluşu yetişen neslin hoşgörü paydasında birlikte yaşayabilme bilinci kazanması açısından önemli bir eksiklik. Öte yandan DKAB dersleri özgürlük değeri yönüyle incelendiğinde hem öğretim programı hem de ders kitapları yönüyle oldukça yoğun bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Yalnızca 5 ve 11. Sınıf ders kitaplarında bu değere yer verilmezken diğer sınıf seviyelerinde oldukça vurgulu bir şekilde bu değere yer verilmesi memnuniyet vericidir. Benzer şekilde sorumluluk değeri de DKAB derslerinin gerek öğretim programlarında gerekse de tüm sınıf seviyelerindeki ders kitaplarında vurgulu şekilde verilmektedir. Ulaşılan bu sonuç Ağca ve Meydan'ın 7. Sınıf DKAB dersini kök değerler açısından incelediği çalışmada ortaya koydukları birçok ünite de en fazla sorumluluk değerine yer verilmiştir²⁰³ sonucuyla da uyumludur. Son olarak DKAB derslerinde dürüstlük değerine hem öğretim programları hem de tüm sınıf seviyelerindeki ders kitaplarında yoğun olarak yer verildiği görülmektedir. Bu sonucun yetişen neslin doğru sözlü olması ve başkalarını aldatmamasına vereceği katkı yönüyle anlamlı olduğu ifade edilebilir.

Barış, sevgi- saygı, hoşgörü, iş birliği, özgürlük, sorumluluk ve dürüstlük değeri DKAB dersleri sayesinde yetişen neslin kazanması beklenen değerlerdir. Bu değerler sayesinde öğrencilerin insan haklarına saygılı, birlikte yaşama bilinci ve becerisine sahip, toplumsal barışa katkı sunan hem kendisine hem de kendisi gibi inanıp yaşamayan insanlara saygı duyan ve başka insanlarca güvenilen kişiler olması öngörülebilir. Bu anlamda DKAB dersi öğretim programları ve ders kitaplarında bu değerlerin tümüne bir plan ve bütünlük içerisinde yer verilmesi beklenmektedir. Ancak bu konuda öğretim programı ve ders içerikleri arasında bir uyumsuzluğun olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı değerlere öğretim programlarında, bazı değerlere ise belli sınıf seviyelerinin ders kitaplarında değinilmemesi önemli bir eksiklik. DKAB derslerinin uzun yıllardır süregelen tartışmaların odağında yer almasının nedenleri arasında bu durumun da etkisinin olduğu söylenebilir. Yürütülen tartışmalar genel anlamda evrensel değerler bağlamında yoğunlaşmaktadır. Yukarıda bahsedilen gerek uluslararası mahkemeler gerekse de Anayasa Mahkemesi kararlarında da altı çizilen DKAB derslerinin uluslararası ölçütlere ve insan

²⁰³ Cihan Ağca ve Hasan Meydan, "Yedinci Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabının Kök Değerlerin Öğretimi Açısından İncelenmesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 1 (Haziran 2022): 112.

hakları kurallarına uygun hale getirilmesi²⁰⁴ bu tartışmaları önemli ölçüde azaltacaktır. Diğer taraftan DKAB derslerinin hem insanlığın ortak aklının bir ürünü olarak kabul gören hem de dini metinlerin temel argümanları arasında yer alan evrensel değerler ışığında dizayn edilmesi ülkemiz yarınları için de önemli faydalar sağlayacaktır. Çok farklı dini anlayışa sahip insanların birlikte yaşadığı ülkemizde DKAB derslerinin evrensel değerleri kuşatan bir anlayışla verilmesi uzun yıllardır ülke enerjisini azaltan gerginliklerin giderilmesine katkı vereceği ifade edilebilir.

Bu sonuçlardan hareketle DKAB dersi öğretim programlarının ve ders kitaplarının barış, sevgi- saygı, hoşgörü ve iş birliği değerleri yönüyle revizyondan geçirilmesi önerilebilir. Bu revizyon şu şekilde gerçekleştirilebilir.

- Barış değeriyle ilgili olarak öğretim programında bu değere yer verilmesi önerilebilir. Programın temel felsefesi ve amaçları bölümüne “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle bireylerin barış değerini anlama, benimseme ve buna uygun yaşam sürmeleri hedeflenmiştir” ibaresi eklenebilir.

- Sevgi- saygı değeri bağlamında ilkokul 5. sınıf “Ramazan ve Oruç” ünitesi içerisinde orucun insanlar arasında sevgi- saygı değerine vereceği katkılardan söz edilebilir. 6. Sınıf “Zararlı Alışkanlıklar” ünitesi içerisinde zararlı alışkanlıkların insanlar arası saygıyı zedeleyici yönünden söz edilebilir. Son olarak 9. Sınıf “Gönül Coğrafyamız” ünitesinde İslam medeniyetinin insanlara sevgi- saygı yönüyle kattığı değerlerden bahsedilebilir.

- Hoşgörü değeriyle ilgili olarak öğretim programında Öğretim Programının Perspektifi başlığı altındaki Değerlerimiz bölümünde sayılan kök değerler arasına bu değer de eklenebilir. Mevcut ifade şöyle revize edilebilir: “Öğretim programlarında yer alan “kök değerler” şunlardır: adalet, dostluk, hoşgörü, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik”.

6-8 ve 10. sınıf seviyelerinde hiç söz edilmeyen bu değere 6. Sınıf “Hz. Muhammed’in Hayatı” ünitesi içerisinde Hz. Muhammed’in hayatından hoşgörü örnekleri verilebilir. 8. sınıf “Zekât ve Sadaka” ünitesi altında bu ibadetlerin insanlar arası hoşgörüye katkısından söz edilebilir ve 10. Sınıf

²⁰⁴ Bu konuda bk., Hasan and Eylem Zengin v. Turkey Davası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) K. 1448/04 (9 Ekim 2007)

“Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesi altında bu değer ahlakla olan bağı incelenebilir.

• İş Birliği (İstişare) değeri yönüyle öğretim programlarının yetkinlikler bölümünde bu değere de yer verilebilir. Benzer şekilde 5-7-9-11 ve 12. Sınıf seviyelerinde de bu değer önemi vurgulanabilir. 5. sınıf “Aile Hayatı”, 7. sınıf “Hac ve Kurban”, 9. sınıf “Gençlik ve Değerler”, 11. sınıf “Kur’an’a Göre Hz. Muhammed” ve 12. sınıf “Anadolu’da İslam” üniteleri bu değer yer alabileceği üniteler olarak önerilebilir.

Diğer yönden özgürlük, sorumluluk ve dürüstlük değerleri açısından hem öğretim programlarının hem de ders kitaplarının yeterli seviyede bulunduğu ifade edilebilir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:	Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek / Grant Support:	Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Acar, Ali Kemal. “Din Eğitimi İçin Gelecek Perspektifi Denemesi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (Aralık 2021): 43-64. <https://doi.org/10.53112/tudear.981148>.
- Ağca, Cihan ve Hasan Meydan. “Yedinci Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabının Kök Değerlerin Öğretimi Açısından İncelenmesi”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy 1 (Haziran 2022): 94-116.
- Altaş, Nurullah. “Çokkültürlü Din Eğitimi Modeli Geliştirmede İşlem Basamakları İçin Bir Deneme”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1, sy. 1 (01 Ocak 2003): 19-42.
- Anders, Sjöborg, ve Georg Ziebertz Hans. *Religion, Education and Human Rights Theoretical and Empirical Perspectives*. Cham/ Switzerland: Springer, 2017.
- Arıcı, İsmail ve Kenan Maden. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında Saygı Değeri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, sy 1 (2018): 237-56.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. “Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar”. *İçinde Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Srunları Sempozyumu ed. Suat Cebeci*. Adapazarı: Değişim Yayınları, 2002.
- Ay, Mustafa Fatih. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Hoşgörü Değerinin Öğretimi”. *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 2013.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.

- Aydın, Muhammet Şevki ve Cemil Osmanoglu. "Kültürlerarası Din Eğitimi". İçinde *Din Eğitimi ed.Recai Doğan - Remziye Ege*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Bahar, Halil İbrahim. *Sosyoloji*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2009.
- Bilgin, Beyza. "İrşadda Evrensel Sorumluluk.", 171-78. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1995.
- Bilgin, Beyza. "Kültürel Farklılıklar ve Dinin Evrensel Öğretimi". İçinde *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi Srunları Sempozyumu ed. Suat Cebeci*. Adapazarı: Değişim Yayınları, 2002.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları ed. Selçuk Beşir Demir*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları, 2007.
- Çamyar, Selahattin. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Anka Yayınevi, 2019.
- Çelikkaya, Tekin ve Oman Seyhan. "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının Evrensel Değerlere İlişkin Metafor Algıları". *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 8, sy 3 (2017): 65-87.
- Dağ, Umut. "Michael J. Sandel'in Piyasa Ahlakı Eleştirisi: Yozlaşan Toplum ve Tehdit Altındaki Demokrasi", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 1/18, (Aralık 2022), 103-113
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: MEB, 2018.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Ankara: MEB, 2018.
- Doğan, Recai. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2021.
- Doll, Roland C. *Curriculum İmprovement: Decision Making and Process*. New York: Harcourt, 1988.
- Erdoğan, Mustafa. *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999.
- Esemen, Anıl. "2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarında Evrensel Değerler". *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi* 4, sy 2 (27 Ekim 2020): 89-109. <https://doi.org/10.32960/uead.743762>.
- Evans, Carolyn. "Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective". *Human Rights Law Review Oxford University Press* 8, sy 2 (2008): 449-73.
- Evin, İlke ve Osman Kafadar. "İlköğretim Sosyal Bilgiler Programının ve Ders Kitaplarının Ulusal ve Evrensel Değerler Yönünden İçerik Çözümlemesi". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 2, sy 3 (01 Eylül 2004): 293-304.
- Fırat, Hatice ve -Ahmet Mocan. "Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâyelerde Yer Alan Değerler". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 183, 183 (01 Nisan 2014): 25-49. <https://doi.org/10.20296/tsad.27656>.

- Güney, Taner "Yozlaşmanın Sosyal ve Kültürel Etkileri: Bir Literatür İncelemesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3 / 1 (Ocak 2016), 15-25.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar, Ahlâk Psikolojisi, Ahlâki Değerler ve Ahlâki Gelişme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
- Gürel, Ramazan. "2010 Yılı ve Sonrası DKAB Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Saygı ve Hoşgörü Değerleri Bağlamında Diğer Dinlerin Öğretimi". *Kilitbahır* 1, sy 15 (2019): 81-123.
- Honer, M. Stanlery, ve Thomas C. Hunt. *Innovation To Philoposy: Issues And Options*. California: Wadsoworth, 1978.
- Kaymakcan, Recep ve Hasan Meydan. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9, sy 21 (01 Haziran 2011): 29-55.
- Keskiner, Emine. "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 38 (05 Mart 2014): 5-24. <https://doi.org/10.15370/muifd.71243>.
- Komasyon. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Meb Yayınları, 2021.
- Konaklı, Numan vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Meb Yayınları, 2019.
- Kozikoğlu, İshak ve Süheyla Yıldırımoglu. "Öğretmenlerin Çokkültürlü Eğitime Yönelik Tutumları ile Kapsayıcı Eğitimde Sınıf İçi Uygulamaları Arasındaki İlişki". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy 51 (30 Haziran 2021): 226-44. <https://doi.org/10.53444/deubefd.827397>.
- Köylü, Mustafa. *Küresel Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem, 2006.
- Köylü, Mustafa ve Cemil Oruç. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Gelişimsel Bir Bakış Açısı". *Çocuk ve Medeniyet* 6, sy 12 (15 Aralık 2021): 27-46.
- Kutlu, Sönmez. "Din öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar". İçinde *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: Meb Yayınları, 2003.
- Lawrence Kohlberg. "Moralische Entwicklung". İçinde *Die Psychologie Der Moralentwicklung ed.In W. Althof*, 123-74. Frankfurt: Suhrkamp, 1995.
- Macit, Sadullah. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*. İstanbul: FCM Yayıncılık, 2018.
- Naziroğlu, Bayramali. "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Vatandaşlık Eğitimi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11, sy 2 (01 Nisan 2011): 73-95.
- Nuri Bilgin. *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Araştırmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.
- Özgün, İbrahim. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Meb Yayınları, 2021.

- Pınarbaşı, Bekir ve Fikri Özdemir. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Dikey Yayıncılık, 2019.
- Sönmez, Veysel. *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Anı Yayınları, 2012.
- Şişman, Mehmet. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Taştekin, Osman. *Din Eğitiminin 100'ü*. Ankara: Otto, 2017.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2005.
- Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Hüseyin. "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy 2 (15 Aralık 2001): 329-56.
- Yılmaz vd., Feramuz. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Meb Yayınları, 2019.
- Yiğit, Hulusi vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB, 2019.
- Yücel, Hasan Ali. *Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Zengin, Mahmut. "Yapılandırmacı Yaklaşım ve Din Öğretimi". İçinde *Din Eğitiminde Çağdaş Konular ed. Mustafa Köylü*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.

